

УДК 378.461

## ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГА ТА ЙОГО ЧИННИКИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ЛІНГВОДИДАКТІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ

Орехова Л.І.

Південноукраїнський національний педагогічний університет  
імені К.Д. Ушинського

Досліджується модель мовнотворчої особистості вчителя в роботах вітчизняних лінгводидактів. Зважаючи на публічність педагогічної професії, учитель школи й викладач вищого навчального закладу є носіями елітарної мовленнєвої культури, яка повинна бути зразком для учнів і мовленнєвим ідеалом у їх самостійній мовленнєвотворчій діяльності.

**Ключові слова:** творчий розвиток педагога, риторична особистість, мовленнєва культура, творча самореалізація, педагогічний досвід.

**Постановка проблеми.** Удосконалення різних галузей освіти та інтеграція України у світову систему вищої освіти зажадали переосмислення основних напрямів професійної підготовки педагогічних кадрів. Зараз пріоритетним напрямком в освіті стає розвиток і виховання творчої особистості, здатної до самореалізації у швидко мінливих соціально-економічних умовах. З погляду педагогічної науки, навчання має бути орієнтовано на творчу самореалізацію особистості. Ця вимога цілком закономірна, оскільки самореалізація є внутрішньою умовою, рушійною силою й мотивом здійснення предметних і соціальних перетворень людини. Таким чином, головною метою освіти стає формування професійно і соціально компетентної особистості, здатної до творчості і самовизначення в умовах мінливого світу, що володіє розвиненим почуттям відповідальності й прагнення до творення. Основною метою державної політики в галузі вищої освіти є створення умов для розвитку висококультурної особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти й організації навчально-виховного процесу відповідно до європейських і світових стан-

дартів. Саме тому посилюються вимоги до викладача вищого навчального закладу, який відіграє провідну роль у реалізації актуальних завдань освітньої сфери.

Сучасна система підготовки викладачів орієнтована виключно на розвиток професійних умінь і навичок. Поза увагою залишається формування педагогічної культури майбутніх викладачів вищого навчального закладу. Педагогічна культура є частиною загальнолюдської культури. У ній найбільш повно відображені духовні та матеріальні цінності освіти й виховання, способи творчої педагогічної діяльності, необхідні для здійснення освітньо-виховного процесу. Отже, реальні потреби вищої й загальноосвітньої школи зумовлюють підвищення інтересу науковців до проблеми педагогічної культури.

Важливою складовою педагогічної культури є мовна культура. В історико-педагогічній, періодичній та публіцистичній літературі цю тему розкрито відомими педагогами і громадськими діячами як того часу, так і сучасності. У методологічній основі вивчали педагогічні проблеми В. П. Зінченко, І. Ф. Ісаєв, В. А. Караковський, О. Сухомлинська та ін; концепції професійно-педагогічної культу-

ри – Е. Т. Ардашкірова, В. Л. Бенін, Є. Н. Шиянов, яка визначає ідею суб'єктивного розвитку особистості вчителя в процесі творчої самореалізації індивідуально-психологічних, інтелектуальних сил і здібностей як провідного напрямку психолого-педагогічних досліджень; у культурологічному – значний внесок у розробку культурологічного підходу в педагогіці внесли Є. В. Бондаревська, І. Ф. Ісаєв, В. А. Сластьонін, та ін; у діалогічному, в основі якого закладені теорії педагогічного спілкування видатних вітчизняних педагогів І. Огієнка, С. Русової, К. Д. Ушинського, М. О. Корфа, М. М. Бекетова, С. І. Миропольського, М. І. Павліка, І. Я. Франка, А. С. Макаренка, В. Сухомлинського; дослідження різних видів спілкування і «суб'єкт-суб'єктних» відносин у процесі навчання як необхідної умови самореалізації педагога (І. А. Зимня, Є. І. Ільїн, М. С. Каган, Ю. В. Сенько та ін); індивідуально-творчому, що розробляється В. І. Андреевим, В. І. Загвязінським. У сучасній літературі, що присвячена педагогіці вищої школи, значна частина публікацій стосується проблем педагогічної культури в цілому, і значно менше уваги приділяється проблемі мовленнєвої культури педагога. Тому **метою нашого дослідження** є аналіз досліджень вітчизняних лінгводидактів кінця ХІХ – поч. ХХ століть, що стосуються формування мовленнєвої культури, творчого розвитку педагога вищої школи, студента як майбутнього педагога, і можливі шляхи їх вирішення.

**Виклад основного матеріалу.** Потреба у формуванні ідеалу вчителя-ритора й підготовці його сьогодні у вищих навчальних закладах пояснюється багатьма причинами як суспільного, державного характеру, так і вузькопрофесійного. По-перше, тим, що «в українському суспільстві нині поширюється сучасний американський риторичний ідеал, чужий слов'янській культурі, зокрема українській, яка завжди мала міцні традиції успадкування еллінської античної культури» [3]. По-друге, українське суспільство не звільнилося й від тоталітарного риторичного ідеалу. По-третє, низьким загальним рівнем мовленнєвої культури в суспільстві. По-четверте, зразок мовлення й мовленнєвої поведінки педагога повинен забезпечити його вихованця і гарними знаннями, і вмінням поводитися в суспільстві.

Велика увага має приділятися вивченню рідної мови. Не втратили актуальності сьогодні думки І. Огієнка щодо мовної освіти педагога: «Кожний учитель – якого б фаху він не був – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й мову та соборний правопис. Не вільно вчителю виправдувати свого незнання рідної мови нефаховістю» [1, с. 130]. Виправданою і в сучасній освітній системі є вимога до викладачів усіх предметів «говорити тільки взірцевою рідною літературною мовою й мовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення... і завжди звертати пильну увагу, щоб на їхніх годинах панувала чиста літературна мова». Подібні вимоги сприяють формуванню мовної культури студентів.

Педагог вищої школи є включеним у соціальну структуру суспільства. Його роль у формуванні свідомого громадянина, гармонійної особистості є надзвичайно великою. Хоча особистість значною мірою формується у школі, проте в процесі навчання у вищому навчальному закладі людина

здатна трансформувати свою особистість, прагнути до самовдосконалення і розширення власного світогляду.

Актуальними на наш час є ідеї видатного педагога Софії Русової, її три аспекти у націоналізації школи: народна словесність, мистецька й музична творчість. Слово народне, народні мистецькі вироби, спів – усе це «дає психічне задоволення учням, сприяє вільному розвитку їх духовних сил» [3, с. 295].

У статті «Нова школа», що була надрукована в 1917 р. в журналі «Українська школа» читаємо: «На Україні рідна мова – українська; нею й повинно вести активними творчими силами учнів» [4, с. 209]. Уся атмосфера повинна сприяти національному пробудженню учнів, пише Русова. Досліджуючи творчий шлях видатних українських митців, Русова робить висновки слідом за ними про те, що обов'язок кожної людини – пізнати самого себе, а знання та щастя – це мета життя, але щастя не як пишне матеріальне забезпечення, а як внутрішнє задоволення. «Кожний мусить знати народ і в своєму народі пізнати себе самого. Чи ти німець, чи ти українець, якщо визнаєш себе німцем, то й «німечествуй», так сказав Скворода ще в кінці ХVІ ст., коли українці соромилися звати себе українцями, а росіяни лізли в французи» [5, с. 64]. Ці думки висловила Русова в роки розбудови молоді держави у книзі «Дошкільне виховання» (Катеринослав, 1918).

Український філософ П.Д. Юркевич педагогічну частину свого вчення бачить частиною плану побудови людського суспільства на засадах Істини, Добра, Краси, Гармонії. Це відчувається й у визначенні вимог до педагога. Фігура педагога, за П.Д. Юркевичем, притаманна як шкільному вчителю, так і викладачу вищого навчального закладу. Юркевич визначав університет як місце, яке має бути взірцем і рушійною силою у формуванні культурної і гармонійної особистості. На думку філософа, викладач повинен бути авторитетною і цілком щирою людиною; повинен викликати у вихованців любов до досконалості дій; переконувати тільки в тому, в чому сам переконаний; не потрібно бути швидким на поради, а мати велику моральну силу, щоб, даючи поради, бути цілком правдивим і говорити все по совісті, спонукати студентів до творчого пошуку й розвитку.

В. Сухомлинський особливого значення надавав роботі над собою, отожднюючи поняття «творчість» і «самовизначення». Особистість як система складається з чисельності сутнісних сил, звідси – чисельність шляхів її самореалізації. Але ця кількість обмежена, і відокремлення можливих шляхів є запорукою ефективної самореалізації особистості.

Іван Семенович Нечуй-Левицький вважав головними рисами учителя ерудованість, повагу до учнів, високу культуру мовлення і поведінки, бажання розвивати у вихованців самостійність мислення, творчість, національну свідомість, самореалізовування і постійно самоудосконалюватися.

Видатний педагог К.Д. Ушинський був упевнений, що педагогічна діяльність потребує постійного натхнення і великої уваги суспільства, без підтримки якого педагога поринуть у механічну рутину своєї роботи. Більш того, «при існуванні педагогічної літератури кожен вихова-

тель має змогу не обмежуватися тісним колом своєї плодovitої діяльності. Його досвід, думка, яку він виробив у своїй практиці, нове питання, що зародилося в його голові, – все це не залишається в межах його школи..., а може викликати гаряче співчуття, знайти захисників і перейти в дійсність... в широких межах громадської освіти цілої держави» [1, с. 9].

З погляду національного виховання Борисом Грінченком розглядаються культурологічні, гуманітарні, креативні підходи щодо формування особистості. Навчально-виховний процес, із позицій Б. Грінченка, є частиною духовного життя суспільства, яке передбачає трансляцію і подальший розвиток особливої національної та загальнолюдської, мовленнєвої культури, широкого наукового знання про світ і про людину.

Для реалізації процесу навчання студентів у повному обсязі перш за все необхідно забезпечити належний рівень підготовки викладацького персоналу, у зв'язку з чим необхідно дбати про можливість навчання самих педагогів. Він займав чітку позицію щодо необхідності та доцільності створення і розширення матеріальної та науково-методичної бази для підготовки спеціалістів у галузі педагогіки та виховної діяльності. Б. Грінченко в своїх наукових працях та на сторінках періодичних видань неодноразово звертав увагу на основні проблеми та завдання професійної підготовки вчителів. Одним з методів вирішення питання щодо підвищення рівня підготовки вчителів, Б. Грінченко пропонував проведення спеціалізованих педагогічних курсів, але, як поборник систематичності в будь-якому виді навчальної діяльності, педагог наголошував, що такі курси повинні бути регулярними, мати чітку тематичну спрямованість, повинні відповідати загальнодержавній програмі підготовки вчителів, логічним продовженням такого висновку було створення Б. Грінченком програми підготовки вчителів.

З позицій гуманізму, загальнолюдських цінностей, витоки яких лежать в українській духовності, розглядає педагога у своїх працях В.О. Сухомлинський. Узагальнюючи багаторічний власний досвід та досвід колег, учений-педагог поступово формує образ «справжнього педагога». Одним з обов'язкових умінь, необхідних кожному вчителю, вихователю, а також викладачу незалежно від фаху, В.О. Сухомлинський вважає «мистецтво говорити». Справжній педагог «повинен досконало володіти виховними засобами мудрого слова». На думку педагога слабкість «багатьох учителів у тому, що слова їх не доходять до тих, до кого вони звернені» [1, с. 49]. Ця проблема є надзвичайно актуальною і сьогодні. В.О. Сухомлинський писав: «Хороший учитель – це людина, що добре знає науку, на основі якої побудований предмет, котрий він викладає, закохана в цю науку, знає її горизонт – найновіші відкриття, дослідження, досягнення» [1, с. 49].

Актуальними є поради В.О. Сухомлинського «відточувати слово»; уникати марнослів'я, яке «розбещує душу людини», духовно роззброює її; виховувати у своїх вихованців «непримиренність і нетерпимість до балаканини, порожнього красномовства, тріскучої фрази»; намагатися, щоб «думка й слово одухотворялися ділом» [1]. У багатогранній спадщині вченого одне з чільних

місць посідає розгляд актуальних проблем культури мови. Учитель-словесник за фахом, знавець багатьох мов – української, російської, німецької, французької, болгарської, чеської, польської, словацької, учений-педагог за покликанням, поет і літератор за вдачею, В. О. Сухомлинський, природно, не міг стояти осторонь від актуальних проблем лінгвістики. Та не тільки цим зумовлювався постійний і глибокий його інтерес до мови. Василь Олександрович бачив у мові могутній фактор становлення всебічно розвиненої особистості, дійовий засіб духовного зростання нашого суспільства. З розвитком мови, оволодінням нею він нерозривно пов'язував розвиток розуму, формування найтонших рис духовного обличчя людини. «Мовна культура, – за словами В. О. Сухомлинського, – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності. Завдяки мові людині стають доступні найрізноманітніші джерела, що живлять емоційну, інтелектуальну й вольову сферу її духовного життя. У мові відбивається ідейна спрямованість духовного життя людини, слово містить у собі невичерпні можливості для впливу на її світоглядну сферу» [1]. Як бачимо, у становлення культури мови Василь Олександрович Сухомлинський вкладав широкий зміст і не зводив його лише до вузько практичної мети живого спілкування. Такий підхід до трактування ролі культури слова у житті людини впливає з широти функцій самої мови. Величезну суспільну роль мови важко переоцінити. «Адже із думки і слова, – пише вчений, – почалося становлення людини; мисль, втілена в слово, підняла нас над природою, над усіма речами й явищами, над епохами й століттями. Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; у ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості й болі народу – всі його духовні цінності, творені століттями» [1].

С.Х. Чавдаров звертав увагу, що чільне місце у самоудосконаленні й мовній культурі викладача має відводитися роботі над словом, удосконаленню граматичних умінь, а також збагаченню словникового запасу новими словами, попередженню й усуненню лексичних жаргонізмів, діалектних і просторічних слів.

Від рівня мовленнєвої культури залежить як імідж, так і авторитет викладача. У сучасному світі інформація дуже швидко оновлюється, сама мова розширюється проникненням у неї іншомовних термінів, тому викладач має постійно збагачувати свій словниковий запас. Особливо важливою є вдосконалення педагогом своїх комунікативних навичок. Одного досвіду тут замало. Оволодіння педагогом високою культурою педагогічного спілкування потребує глибокого і всебічного вивчення психології спілкування. Література з психології спілкування постійно оновлюється і пропонує ефективні моделі розвитку комунікативних здібностей. Окрім того удосконалення мовної культури викладача потребує постійної, регулярної інтелектуальної і моральної підготовки.

Творча самореалізація супроводжується розвитком внутрішнього світу людини, його креативних, когнітивних, організаційно-діяльнісних і методологічних якостей, а творчої продукцією виступають: по-перше, матеріалізування результатів діяльності студента, майбутнього вчителя,

у вигляді оригінальної ідеї, сценарію і т.п., подруге, зміни особистих якостей студента, природно розвиваються в процесі професійної підготовки.

В. Моляко наголошує, що особистість самостійно діє в житті й досягає при цьому суттєвого розумового розвитку і професійного рівня майстерності, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством.

Педагогічне навчання передбачає співпрацю особистості в досягненні нею вершин професійної майстерності, особистішу самореалізацію, розвитку її творчого потенціалу.

В умовах модернізації вищої освіти триває пошук парадигми навчання, що відповідає новим умовам і світовим стандартам. Тому очевидно є необхідність створення науково-гуманістичної системи навчання, обов'язковим компонентом якої має бути мовленнєва культура, володіння основами успішної комунікації. Формування комунікативно-риторичної компетенції спеціалістів для сфери підвищеної мовленнєвої відповідальності, тобто майбутньої еліти суспільства, необхідно вибудовувати концептуально й системно. Отже, серед багатьох названих підходів і уявлень про сучасного ідеального педагога помітно виділяється ще одна грань – педагог як особистість риторична. Вищою формою вираження мовленнєвої (комунікативної) й риторичної особистостей буде їх реалізація згідно з вимогами, що висувуються ідеальній мовленнєвій поведінці. Відповідно, вищою формою вираження мовленнєвої (комунікативної) особистості є мовленнєвий (комунікативний) ідеал, а риторичної – риторичний ідеал. Під мовленнєвим, чи комунікативним, ідеалом ми розуміємо ідеальний зразок мовленнєвої поведінки особистості, що склалася для інституційного типу дискурсу (педагогічний, медичний, політичний та ін.). Мовленнєвий ідеал є певним уявленням мовленнєвої особистості про те, чому саме вона повинна відповідати в суспільних оцінках і уявленнях. Велике значення для процесу підготовки сучасного вчителя мають, на наш погляд, античні риторичні традиції, давньоукраїнський ідеал мовленнєвої поведінки, кращі риторичні зразки публічних виступів педагогів, учених, духовенства, надбання сучасних риторичних шкіл тощо.

Заслугує на увагу підхід А.К. Михальської до поняття риторичного ідеалу як ключового феномена з культурологічної точки зору, концептуальне бачення підготовки педагога-оратора, представлене у працях Г.М. Сагач; змістове наповнення поняття «риторичний ідеал» у дослідженні М.С. Хлебникової, основні вимоги до промовців, розроблені українськими вченими (Л.І. Мацько, О.М. Мацько) тощо. Модель мовно-риторичної особистості вчителя ми розглядаємо не як певний шаблон, під який потрібно підганяти всіх, хто оволодіває цією спеціальністю, а як зразок, еталон, до якого потрібно прагнути. Необхідно зауважити, що модель спеціаліста повинна містити насамперед обов'язкові компоненти, тобто такі якості особистості, без яких не може відбутися спеціаліст. У складі такої моделі невід'ємним компонентом повинна бути професійна грама оратора, тобто характеристика «професійних якостей, природних даних оратора, набір необхідних і достатніх якостей особистості, навичок, знань і умінь» [3, с. 348].

**Висновки.** Таким чином, риторичні знання і вміння, досконале володіння мовленнєвою стратегією і тактикою, вміння керувати комунікативним процесом і здійснювати бажаний вплив на учнівську аудиторію сприятимуть оптимізації й ефективності навчального процесу, посиленню пізнавального інтересу до будь-якої проблеми, розвитку творчого потенціалу, значно полегшать процес адаптації молодого педагога в колективі тощо. Зважаючи на публічність педагогічної професії, учитель школи й викладач вищого навчального закладу є носіями елітарної мовленнєвої культури, яка повинна бути зразком для учнів і мовленнєвим ідеалом у їх самостійній мовленнєвотворчій діяльності. Як свідчить аналіз багатовікового досвіду, на процес формування ідеалу сучасного вчителя впливають культурно-історичні традиції, педагогічний досвід, процеси реформування й модернізації освітньої галузі, запити суспільства. Таким чином, сучасний педагог має бути громадянином-патріотом, мовною особистістю елітарного типу, професіоналом, творчим, самореалізованим, гарним оратором, освіченою сучасною людиною.

### Список літератури:

1. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березівська. – К.: Науковий світ, 2003. – 418 с.
2. Мацько Л.І. Риторика: Навчальний посібник / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 311 с.
3. Русова С. Націоналізація освіти / Софія Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. – К.; 1997. – Кн. 1. – С. 44–92.
4. Русова С. Нова школа // Софія Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. – К.; 1997. – Кн. 2. – С. 5–15.
5. Русова С. Дошкільне виховання // Софія Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. – К.; 1997. – Кн. 1. – С. 44–92.
6. Сагач Г.М. Золотослів: Навчальний посібник для середніх і вищих начальних закладів / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.

**Орехова Л.И.**

Южноукраинский национальный педагогический университет  
имени К.Д. Ушинского

## **ТВОРЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПЕДАГОГА И ЕГО ФАКТОРЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ЛИНГВОДИДАКТОВ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА**

### **Аннотация**

Исследуется модель языковой творческой личности учителя в работах отечественных лингводидактов. Учитывая публичность педагогической профессии, учитель школы и преподаватель высшего учебного заведения являются носителями элитарной речевой культуры, которая должна быть образцом для учащихся и языковым идеалом в их самостоятельной речевой творческой деятельности.

**Ключевые слова:** творческое развитие педагога, риторическая личность, речевая культура, творческая самореализация, педагогический опыт.

**Orekhova L.I.**

South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky

## **CREATIVE DEVELOPMENT OF EDUCATOR AND ITS FACTORS IN THE RESEARCH OF DOMESTIC LANGUAGE EDUCATORS OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY**

### **Summary**

The model of language teachers in the creative personality studies of domestic lingvodidaktov. Given the public nature of teaching profession, school teacher and a teacher of higher educational institutions are the bearers of the elitist culture of speech, which should be a model for students and language in their ideal of an independent voice of creative activity.

**Keywords:** creative development of the teacher, rhetorical personality, speech culture, creative self-realization, teaching experience.